

Kitap Eleştirisi

Katarzyna Jarosz, *Museums in Central Asia and the Construction of National Narratives: Curating Identity*, Palgrave Macmillan, Gewerbestrasse 11, 6330 Cham, Switzerland, 2025, ISBN: 978-3-031-97046-7

Taner KARAKUZU¹

Katarzyna Jarosz'un *Museums in Central Asia and the Construction of National Narratives: Curating Identity* başlıklı eseri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya cumhuriyetlerinin ulusal kimliklerini nasıl inşa ettiklerini incelemiştir (s.2). Kitap, müzelerin sadece tarihî korumadığını, aynı zamanda seçilmiş anlatıları sergileyip, ulusal bilincin oluşumunda temel bir işlev gördüğünü ileri sürmüştür (s.2). Yazara göre, bu süreçte cumhuriyetler, Türk, Fars, Moğol ve Rus (Sovyet) etkilerini dengelemek zorunda kalmışlardır. Kitabın giriş bölümünde müellif, yeni bağımsız devletlerin kimliklerini tanımlarken karmaşık bir tarihsel mirasla başa çıkmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir (s.1). Bu kimlik arayışının, Sovyet yönetimi tarafından kesintiye uğratılan aidiyet duygusunu geri getirme çabası olduğu vurgulanmıştır (s.1). Yazın ve kuramda sıklıkla başvuru olan Benedict Anderson'un "hayali cemaatler" kavramının, bu ulusların kolektif belleklerini nasıl şekillendirdiklerini anlamak için bir manivela işlevi gördüğü dile getirilmiştir (s.2).

Kimlik, Aidiyet ve Müzelerin Rolü başlıklı ana bölümde Jarosz, Simone Weil'in "kökleşme ihtiyacı" kuramına ve Ling-Chi Wang'ın çok katmanlı kökleşme yaklaşımına dayanmıştır (s.5, 6). Bu kuramlar, kimliğin sadece fiziksel bir yere değil, aynı zamanda kültürel mirasa, paylaşılan geçmişe ve sosyal bağlara bağlı olduğunu açıklamıştır (s.6). Müellifin bulgularına göre Orta Asya kimliği, göçebelik, gelenekler, dil, etnik köken ve inanç sistemleri gibi birçok unsurun kesişme noktasında şekillenmiştir (s.7). Gene yazar, Sovyet döneminin siyasi ve dilsel yapılar dayattığını, ancak yerel geleneklerin bu baskılara rağmen varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir (s.6). Bağımsızlık sonrasında ise her ülke, bir yandan Sovyet öncesi gelenekleri canlandırırken, diğer yandan ulusal birliği ve devlet meşruiyetini pekiştiren yeni tarihsel anlatılar oluşurmaya çalışmıştır (s.7). Böylece müzelerin "mekânsal düzenlemeler ve sergi katalogları" gibi farklı kanallar aracılığıyla resmî tarihsel belleği inşa ettikleri gösterilmiştir (s.4). Yazar bu bağlamda, Kırgızistan Devlet Tarih Müzesi'nin 2017-2022 yılları arasında yenilenmesinden sonra bu kurumun anlatısının tamamen değiştiğini vurgulanmıştır (s.11). Yenilenme öncesinde sergi Sovyet modernleşmesini ve sosyalist mirası öne çıkarırken tadilattan sonra ise Kırgızların göçebe mirasını merkeze yerleştirerek Sovyet döneminin önemini törpülemiştir (s.11, 12). Bu durum, müzelerin geçmişini dönüştürmede, istenen unsurları öne çıkarırken istenmeyenleri ise geri plana ittiğini göstermektedir (s.12).

Müzeolojinin Tarihî başlıklı bölümde müellif, Orta Asya'daki müzeciliğin Batı Avrupa'dan çok sonraları, Rusya'nın 19'uncu yüzyılda bölgede hâkimiyeti ele geçirmesiyle birlikte yayıldığını dile getirmiştir (s.22). Yazar bu minvalde müzelerin Bolşevik Devrimi'nden (1917) önce daha çok yerel seçkinlerin ve gezginlerin özel girişimleri olarak, dar bir çerçevede

¹ Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu ve Southwest Üniversitesi "Neofit Rilski" Felsefe Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü doktora adayı, E-mektup: tanerkarakuzu@trakya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2487-8964

hizmet ettiğini söylemiştir. Örneğin, Semerkant Bölgesel Müzesi (1874) ve Taşkent Orta Asya Halkları Müzesi (1876), Rus sömürgeciliğinin yeni edindiği topraklara damgasını vurma çabalarını yansıtmıştır (s.22, 23). Yine yazar, Bolşevik Devrimi'nin müzeleri ideolojik bir mücadele aracı hâline getirdiğini belirtmiştir (s.25). Bolşeviklerin müzeleri, sosyalist toplumu oluşturmada ve kitlesel eğitimde hayati bir araç olarak gördüklerini aktarmıştır (s.26). Bu dönemde kurulan bölge müzeleri, Sovyetler Birliği'ndeki yerel kültürü komünizm ideolojisiyle uyumlu hâle getirmeyi amaçlamıştır (s.21, 30). Jarosz, Sovyet müzeolojisinin dönüşümünü incelerken, 1929'da Stalin'in bölgesel çalışmaları "burjuva oyalaması" olarak eleştirdiğini ve tüm disiplinlerin Marksist-Leninist ilkelere göre hareket etmeleri konusunda ısrar edilmesi gerektiğini söylemiştir (s.31). Bu ideolojik değişim, bölge müzelerinin amacını kültürel çeşitlilikten, kolektifleştirme ve sanayileşme başarıları gibi sosyalist politikaları desteklemeye yönlendirmiştir (s.31).

Yazar, "Orta Çağ Kahramanları ve Şahsiyet Kültürlerinin İnşası" başlığında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya siyasi seçkinlerinin kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için geçmişteki efsanevi şahsiyetleri öne çıkardıklarını vurgulamıştır (s.37). Bu durum, millî kimliği ve devletin sürekliliği anlayışını pekiştiren ulusal anlatılar oluşturmaya hizmet etmiştir. Örneğin, Özbekistan'da Emir Timur, Tacikistan'da İsmail Samani ve Kazakistan'da ise Abılay Han gibi tarihi şahsiyetler, modern devletin kurucu simgeleri hâline getirilmiştir (s.37). Müellif Emir Timur alt başlığında ise söz konusu fatihin etnik olarak Özbek olmamasına rağmen Özbekler tarafından ulus inşasında merkezi bir şahsiyet hâline getirilmesinin siyasi bir karar olduğunu vurgulamıştır (s.40). Bir bakıma Özbek hükümetinin, Timur'u devletin sürekliliğinin ve egemenliğinin somut bir göstergesi olarak sunduğu, böylece Özbekistan'ın yeni kurulmuş bir devlet değil, uzun ve itibarlı bir geleneğin doğrudan mirasçısı olduğu tezi güçlendirilmiştir (s.41). Bu şartlarda Taşkent'teki Timurlular Müzesi'nin mimarisi ve içinde sergilenen eşyalar, Timur'un göçebe savaşçı mirasını, yerleşik uygarlığın sanatsal ve entelektüel başarılarıyla birleştirdiği söylenebilir (s.42, 43). İsmail Samani alt başlığında yazar, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın 1999'da Samani İmparatorluğu'nun 1100'üncü yılını kutlayarak, Fars mirasını ve Samani Hanedanlığını modern Tacik kimliğinin temel yapı taşı hâline getirdiğini belirtmiştir (s.46). Tacikler, bilhassa iç savaştan sonra devletin meşruiyetini sağlamlaştırmak için bu tarihsel kurguya sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bu minvalde Duşanbe'de Lenin Meydanı'nın adı İsmail Samani Meydanı olarak değiştirilmiştir. Bu durum Tacikistan'ın Sovyet geçmişinden uzaklaşma çabasının somut bir yansıması olmuştur (s.46). Müellif Abılay Han başlığında ise Kazakistan'ın Abılay Han'ı (1711-1781) bir devlet adamı ve bozkır savaşçısı olarak yücelttiği üzerinde durmuştur (s.49, 50). Ayrıca Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in, Abılay Han'ın başarılarını, Kazakistan'ın modern devlet oluşumuyla ilişkilendirerek ülkesinin devlet geleneğinin güçlü olduğu inancını desteklediği belirtilmiştir (s.50). Yazar, Manas Diyarına Hoş Geldiniz alt başlığında ise Kırgızistan'ın Manas'ı ulusal bilincin temel yapıtaşı hâline getirdiğini anlatmıştır (s.53). Manas'ın efsanevi kimliği, siyasi liderlerin şahsiyet kültüründen farklı olarak, bölgesel alt kimliklerin bütünleşmesinde dolayısıyla ulusal kimliğin pekişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ardından, "Şahsiyet Kültürleri" alt başlığında ise yazar bazı Orta Asya devletlerinde güçlü lider kültürlerinin varlığından bahsederek (s.38) bu olgunun Max Weber'in karizmatik otorite kuramı temelinde "iktidarın kutsallaştırılması" kavramıyla incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür (s.38). Yazar, bunların haricinde "Cumhurbaşkanı İslam Kerimov Kültürünün Müzelerde Kurumsallaştırılması" alt başlığında, kurumların liderleri bir bakıma ulusal sembollere dönüştürdüklerini göstermiştir

(s.57). Örneğin, İslam Kerimov'un eski çalışma konutunda açılan müzenin (s.58) onu "milletin koruyucusu" ve vizyoner bir devlet adamı olarak sunduğu hususu dile getirilmiştir (s.58) "Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Kültürünün Müzelerde Kurumsallaşması" başlığında ise Nazarbayev Müzesi'nin söz konusu lideri Kazakistan'ın mimarı olarak konumlandığı ifade edilmiştir (s.60, 61). Diğer yandan "Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov Kültürünün Müzelerde Kurumsallaşması" başlıklı bölümde ise Türkmenistan'da kişi kültürünün müzeler aracılığıyla nasıl kurumsallaşabileceği incelenmiştir (s.62). Jarosz, Türkmenistan'daki müzelerin, Gurbanguly Berdimuhamedov'u ülkenin değişmez lideri ve modernleşmenin simgesi olarak sunduğunu belirtmiştir.

Jarosz süreklilik başlıklı bölümde ise Orta Asya'daki kimlik inşa süreçlerinin, göçebelik ve yerleşiklik ortak paydasında değerlendirilmesi gerektirdiğini savunmuştur (s.67, 69). Bu iki yaşam biçimi arasındaki farklılık, ulusal bilinçteki süreklilik ve hareketlilik kavramlarını belirlemektedir (s.67). Bu kısmın ilk konusu "Göçebelik ve Yerleşiklik: Geleneksel Yorumlayıcı Kuramlar ve Yeniden Değerlendirme" alt başlığı ile kaleme alınmıştır. Sovyet döneminde göçebe yaşam tarzının gerilik ve ilkelikle ilişkilendirildiğini belirten yazar ulus devletlerin 1991 yılından sonra ise göçebe mirası ulusal kimliğin dinamik bir kaynağı olarak sahiplendiklerini iddia etmiştir. Akabindeki "Müze Anlatılarında Göçebe Mirası" başlıklı bölümde ise müzelerin göçebe mirasını sergilemede merkezi bir rol oynadıkları gösterilmiştir (s.75). Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da, adeta göçebeliliğin sembolü hâline gelmiş olan geleneksel göçebe çadırı (yurt), ulusal sürekliliğin ve kimliğin kuvveden fiile çıkışı olarak yorumlanmıştır. Daha sonra gelen "Büyük Bozkır: Müzelerde Sembol, Kimlik ve Anlatı" alt başlıklı bölümde ise Kazakistan'ın "Büyük Bozkır" kavramını, ulusal kimliğin ve coğrafi bütünlüğün temelini oluşturan güçlü bir imge olarak kullandığı gözler önüne serilmiştir (s.76). Diğer yandan "Büyük Bozkır'ın Hazinesi" başlıklı bölümde "Altın Adam" gibi eserlerin, Kazakların antik uygarlıkların mirasçısı oldukları tezini desteklediği belirtilmiştir (s.79). "Göçebeler ve Yerleşikler Arasında: Melez Kimliklerin Müze Anlatılarında Temsili" başlıklı bölümde ise Özbekistan gibi yerleşik hayata sahip ülkelerde bile, modern ulusal kimliğin, göçebe kökenleri de kapsayacak şekilde eklektik bir yapıda sergilendiği vurgulanmıştır (s.95). "Tarihsel Meşruiyetin İnşası: Müze Anlatılarında Yerleşiklik Sürekliliği" alt başlığında ise tarım ve şehir uygarlığı geleneğinin, Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkelerde, devletin sürekliliğini meşrulaştıran önemli unsurlar olarak kullanıldığı açıklanmıştır (s.99).

"Gelenekler: Kültürel Bellek Olarak Müzik" başlıklı ana bölümde ise müziğin Orta Asya'da kültürel kimliğin ve toplumsal belleğin şekillenmesinde oynadığı rol vurgulanmıştır (s.109). Bilhassa müzik ve mimari, ulusal karakterin en bariz örnekleri olarak sunulmuştur. Bu bölümün "Orta Asya'da Tını Manzaraları: Göçebe ve Yerleşik Müzik Gelenekleri" başlıklı kısmında ise bölgede müziğin göçebe bozkır ve yerleşik şehir gelenekleri (makam, şeşmakam) olarak iki ana kola ayrıldığı dile getirilmiştir (s.109). Dahası yazar "Şeşmakam: Orta Asya Kent Mirasının Klasik Müziği" başlığında bu makamın özellikle Tacikistan ve Özbekistan'ın karmaşık şehir kültürü ile Fars ve Arap müzikal etkileşiminin bir bileşkesi olarak müze anlatılarında öne çıkarıldığının altını çizmiştir (s.122).

Diğer bir ana bölüm "Ulus İnşasında Bilim" başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümde Orta Asya devletlerinin, sadece kültürel değil, aynı zamanda bilimsel ve teknolojik başarıları da ulusal kimliklerinin bir parçası olarak sahiplendiklerini açıklamıştır (s.133). Yazar "Jeoloji ve Yer Bilimleri" alt başlığında ise müzelerde bu bilim dallarına ait malzemelerin sergilenmesinin, devletlerin zengin doğal kaynaklara sahip olduklarını vurgulamaya matuftur

(s.136). Bir sonraki alt başlıkta ise müzelerde İbni Sina gibi Orta Çağ düşünürlerinin tıp alanındaki başarılarının sergilenmesinin bu coğrafyanın dünya bilimine yaptığı katkıları gösterdiği vurgulanmıştır (s.141). Yazar, “Uluğ Bey Astronomisi ve Altın Çağ Düşünürleri” alt başlığında ise bu bilim adamının astronomi alanında bıraktığı mirasın, Özbekistan ve Orta Asya’da bilimsel aydınlanmanın ve Altın Çağ’ın bir göstergesi olarak yüceltildiğini dile getirmiştir (s.147). Ardından gelen başlıkta ise Orta Asya ülkelerinin Sovyet ve Rus geçmişiyle nasıl başa çıktıkları incelenmiştir (s.155). Müzeler, bu dönemi ya yeniden üretmişler ya da ulusal trajediler üzerinden yeniden ele almışlardır. Yazar, daha sonra müzelerin Çarlık Rusya’nın sömürgecilik rolünü ve Ekim Devrimi’nin karmaşık mirasını ulusal direniş anlatılarıyla nasıl ilişkilendirdiğini “Çarlık Dönemi, Ekim Devrimi ve Sovyet Yönetiminin Başlangıcı” alt başlığında ele almıştır (s.163). Büyük kıtlık başlığında ise Kazakistan ve Ukrayna’da yaşanan büyük kıtlık (Holodomor/Asharşılık) gibi trajik olaylar işlenmiştir. Ayrıca bu olayların müzelerde sergilendiği belirtilmiştir (s.178). “Temizlik Hareketleri” başlığında ise, Stalin dönemi tasfiyelerinin ve siyasi baskıların, özellikle aydınların ve kültürel seçkinlerin yok edilmesine yol açtığı ve böylece rejimin ulusal kimliklere zarar verdiği açıklanmıştır (s.181). Son olarak “Büyük Vatanseverlik Savaşı” başlığında İkinci Dünya Savaşı’nın Orta Asya’da genellikle ulusal kahramanlık ve fedakârlık konuları üzerinden, Sovyet anlatısından farklı bir şekilde sergilendiği çözümlenmiştir (s.184).

Aral Gölü Felaketi başlıklı bölümde ise, müzelerde Aral Gölü’nün kurumasının ve Sovyet döneminin çevreye verdiği zararların merkezi planlama hatalarından kaynaklandığı vurgulanmıştır (s.191). Yazar bir sonraki kısımda Orta Asya’daki kültürel kimliğin, geleneksel sanatlar ve el sanatları gibi somut miras unsurları üzerinden nasıl ifade edildiğini incelemiştir (s.199). Yazar, “Din ve İnanç Sistemleri” başlıklı bölümde ise bölgenin kadim dinî mirasının ve Sovyet sonrası İslam’ın yeniden canlanmasının, ulusal kimlik inşasındaki rolünü çözümlenmiştir (s.205). Gene bu bölümün diğer bir alt başlığı olan “Bölge Dinleri” kısmında İslam, Zerdüştlük ve Budizm gibi inanç sistemlerinin Orta Asya kültürel mozağini nasıl zenginleştirdiği dile getirilerek bu inançların müze anlatılarında ele alınış şekli açıklanmıştır (s.208). “Dini Müzeler ve Kimlik Oluşumu Örnek Olay İncelemeleri” alt başlığında ise Jarosz, dinî içerikli müzelerin, tarihî şahsiyetlerin manevi miraslarını ve dinî yapıların mimari özelliklerini vurguladıklarını belirterek bunun ulusal kimliğin manevi boyutunu nasıl pekiştirdiğini göstermiştir (s.212).

Ezcümle Jarosz’un bu çalışması, Orta Asya’da müzeciliği, 1991 yılından sonra ortaya çıkan ulus devletlerin kimlik ve tarih bağlamında meşruiyetlerine hizmet eden bir araç olarak ele almaktadır. Çünkü müzeler, sadece geçmişi olduğu gibi ortaya koymamakta, bilâkis onu faal olarak şekillendirmektedir.